

FAGFELLEVDERT

Artikkelen gir en historisk forståelse av suvereniteten over Jerusalem og administrasjonen av Jerusalems hellige steder. Denne tilnærmingen er valgt nettopp fordi kontrollen over og adgangen til de hellige stedene er kjernen i konflikten om Jerusalem.

Jerusalem og fredsforhandlingene

Hans Morten Haugen er dr. Juris fra Universitetet i Oslo og 1. amanuensis ved Diakonhjemmet Høgskole. Han har blant annet skrevet boken «Makt, rett og livsvilkår: Innføring i internasjonale og globale studier» (Fagbokforlaget 2008). Han har tidligere arbeidet ved Mellomkirkelig råd for Den norske kirke (1996–2002) og i Jerusalem for Kirkens Nødhjelp (2005–06). Han er leder av Sabeels venner i Norge, som støtter det palestinske frigjøringssteologiske senteret Sabeel, ledet av Naim Ateek.

TEKST: Hans Morten Haugen

FNS DELINGSPLAN BLE vedtatt av FNs Generalforsamling i 1947 etter at Storbritannia som mandatmakt overlot til FN å finne en løsning. Planen innebar at Jerusalem (og Betlehem) skulle være en egen internasjonale sone (*corpus separatum*). Mindretallsforslaget – som altså ikke ble vedtatt – handlet om å opprette en føderalstat, med Jerusalem som hovedstad for denne føderalstaten.

Forhandlingene mellom Israel og PLO brakte Jerusalem opp på forhandlingsbordet i 2000 og 2001. Det palestinske forslaget som ble støttet av kirkelederne var at Jerusalem skal være en åpen by (“shared”, ikke “divided”), en hovedstad for to folk, og en hellig by for tre religioner. Det israelske forslaget var at de sentrale delene av Jerusalem skal være under israelsk suverenitet, og at palestinske bydeler kan inngå i

en eventuell framtidig palestinsk stat. Denne artikkelen argumenterer for at løsningen må ligge nær opp til det palestinske forslaget, men samtidig at Klagemuren og adgangen til denne tilfaller Israel.

Artikkelen vil først behandle forvaltningen av Jerusalem fram til det britiske mandatet (uten å gå nærmere inn på de ulike eiendomsforholdene som ble skapt av det osmanske riket),¹ og videre se på hvordan mandatet håndterte spørsmålet om hellige steder. Deretter vil håndteringen av Jerusalem i FNs delingsplan bli analysert, for å bidra til økt forståelse av planens bestemmelser om Jerusalem. Dernest vil Jordans spesielle rolle i oppsynet med Haram al-Sharif – området rundt al-Aqsa moskeen og Klippemoskeen – bli gjennomgått. Israels forvaltning av hellige steder etter 1967 vil også bli viet oppmerksomhet, før artikkelen behandler suverenitetsspørsmålene og konkluderer med en skisse til løsning.

Presiseringer og problemformuleringer

Kompleksiteten knyttet til Jerusalems hellige steder synliggjøres blant annet i at det i nyere tid er et skille mellom suverenitet og administrasjon. Frem til det forrige århundret var det den staten som hadde suvereniteten som også var ansvarlig for administreringen. I dag er det Jordan som oppnevner og avlønner Awqaf-administrasjonen i Jerusalem, og som fører oppsyn med Haram al-Sharif.

Spørsmål om Jerusalems suverenitet lar seg ikke enkelt løse. Kjennskap til religionens betydning gjennom historien må imidlertid bringes inn i arbeidet med å identifisere løsninger. Artikkelen vil trekke fram viktige forhold i historien for å identifisere religionenes mulige fredsfrem-

ende rolle. Jerusalems historie viser oss både gode og dårlige eksempler. Kan religiøse representanter faktisk spille en rolle i å fremme en rettferdig fred, eller bidrar religionene til å forsterke gjensidig utelukkende territorielle krav?

Jerusalems betydning i de tre religionene

Artikkelens format gir ikke plass til en bred gjennomgang av jødedommen, kristendommen og islams forhold til Jerusalem. I stedet vil det bli fokusert på Jerusalems betydning i de tre religionene.

Det er sentralt å understreke at både jøder, kristne og muslimer de siste snart 1400 år har vært til stede i Jerusalem. Selv om antallet har vært lavt i perioder – særlig mot slutten av korsfarernes styre² – har også jøder hatt uavbrutt tilstedeværelse i Jerusalem disse årene. Jødernes forhold til Jerusalem har vært preget av en sterk lengsel til Jerusalem som resultat av den fysiske bortvisningen, første gang etter at Bar-Kokhba-opprøret ble knust i 135.

For mange religiøse jøder har Jerusalem gjennom historien hatt en sterkere religiøs enn politisk betydning. Dersom den politiske kontrollen over Jerusalem hadde vært det avgjørende, burde religiøse jøder ha omfavnet sionismen umiddelbart, men dette kan ikke sies å ha vært tilfelle.

I jødedommen er forventningen om Messias' komme til Jerusalem og jødernes oppstandelse for å ta imot sin Messias av stor betydning. Denne framtidsrettede betydningen av Jerusalem, forklart blant annet i Sakarja kapittel 14, er underkommunisert i en forståelse av jødedommens forhold til Jerusalem.

Også de kristne har en ubrutt historie i Jerusalem. Dagens kristne palestinere er etterkommere etter dem som ble kristne

allerede på pinsedagen. I dag finnes det 13 anerkjente trossamfunn (14 med fransiskanerne som har en spesiell rolle i tilsynet med hellige steder og derfor en spesiell status), og noen av dem har under 100 personer til stede i Jerusalem.³ Konflikter mellom kirkene førte til at nøkkelen til Gravkirken ble overlatt til den muslimske Nusseibeh-familien.⁴

I 1852 bekreftet den osmanske sultanen de såkalte status quo-avtalene som bygget på ulike forordninger ("firman") fra 1604 til 1757, som sa at det ikke skulle være noen endringer fra den rollen de ulike kirkesamfunnene hadde i de ulike hellige stedene. I første rekke gjaldt dette i Jerusalem, men også i Betlehem. Dette gav hvert enkelt trossamfunn ulike "soner" i de ulike kirkene. Spenninger knyttet til gravkirken og fødselskirken, hvor blant annet Frankrike og Russland ville ha økt innflytelse, var den utløsende årsak til Krimkrigen (1854–56).⁵ Status quo-avtalene sa også at den gresk-ortodokse kirke var den primære kirke og hadde forrang framfor de andre kirkene. Kirkene har – med unntak av korsfarerne – i liten grad vært engasjert i suverenitets-spørsmål.

Det er også verdt å merke seg at andelen kristne i denne regionen nådde sin topp mot slutten av 400 års osmansk styre. Da regnet bortimot 20 prosent av innbyggerne seg som kristne, og en folketelling i Jerusalem viste at det var flere kristne enn muslimer i 1922.⁶

Muslimene fører sitt forhold til Jerusalem til førislamisk tid, ved at sentrale personer i både jødedom, kristendom og islam har besøkt Jerusalem. Dette handler i særlig grad om Abraham (Ibrahim) som ifølge Sura 37,100–113 bes om å ofre sin sønn – men det er bare Bibelen (første

Mosebok kapittel 22) som navngir stedet som “Moria-landet”.

Det er også sentralt at Muhammeds nattlige reise til himmelen etter vanlig islamsk forståelse ble gjennomført fra det samme fjellet (Sura 17,1). I tillegg er det vesentlig at Jerusalem var muslimenes første qibla (bønneretning) – før den ble endret til Mekka.

Til sist er det verdt å merke seg at mange hellige steder som tradisjonelt sett knyttes til jødedom – som Rakels grav rett utenfor Betlehem, og Samuels grav vest for Jerusalem – er hellige steder også for muslimer. Jøder på gjennomfart mellom

For mange religiøse jøder har Jerusalem gjennom historien hatt en sterkere religiøs enn politisk betydning.

Jerusalem og Hebron stanser og ber ved Rakels grav. Mange muslimer i nærheten har gjennom mange hundre år hatt gravbygningen som sitt daglige bønnested og som sitt gravsted.⁷ Felles hellige steder inkluderer også graven til Abraham og hans etterkommere i Hebron.

Avklaringer foretatt i Det britiske mandatet
Hvordan forsto de britiske mandatmyndighetene rettighetene og kravene til de ulike hellige stedene hos de tre religionene? Det britiske mandatet over Palestina, vedtatt av Folkeforbundet 24. juli 1922, gav bestemmelser for hellige steder i artikkel 13 og 14, herunder ansvar for britiske myndigheter til å « ... preserving existing rights and of securing free access to the Holy Places». Mest interessant er det at artikkel

14 vedtar å opprette en kommisjon som skal « ... study, define and determine the rights and claims in connection with the Holy Places and the rights and claims relating to the different religious communities in Palestine». Dette ble fulgt opp gjennom en studie presentert i 1929, skrevet av den britiske distriktsoffiseren i Jerusalem, L.G. Cust.⁸ Følgende hellige steder blir behandlet i denne studien: Gravkirken og Deir-a-Sultan-klosteret rett ved, Oppstandelseskirken på Oljeberget, Marias grav i Getsemane, Fødselskirken i Betlehem, Klagemuren og Rakels grav. Som vi ser er det bare de to siste stedene som ikke er kristne. I introduksjonen til studien heter det: « ... the moment is opportune for an attempt to arrive at a solution of the question of the Holy Places [...] a new spirit of accommodation is increasingly evident ...».⁹ Optimismen på dette stadiet må forklares med at studien ble sluttført i juli 1929, en måned før voldsomme uroligheter brøt ut. Etter at en sionistisk gruppe hadde demonstrert ved Klagemuren, ble 116 jøder og 133 palestinere drept i aksjoner og hevnaksjoner, blant dem 69 jøder i Hebron.

Spenningene knyttet til Klagemuren omtales i en rapport til Folkeforbundet, som bruker uttrykket «conflicts of claim [...] as to the rights at the Wailing Wall».¹⁰ I Custs studie brukes imidlertid det langt sterkere «actual ownership of the Wall».¹¹ Også en kommisjon som leverte sin rapport i desember 1930 uttalte at selve Klagemuren «... is manifestly Waqf».¹² En islamsk waqfs “indre administrasjon” kunne etter den britiske mandatreguleringen av 1922 bare reguleres av muslimske domstoler.¹³

Både Cust-rapporten fra 1929 og kommisjonsrapporten fra 1930 kan sies å

ha foreslått en avklaring av eksisterende rettigheter knyttet til de hellige stedene, slik mandatets artikkel 14 ba om. Britiske myndigheter har ikke fulgt anbefalingene i disse rapportene, som begge gikk i muslimsk favør.

Jerusalems status i FNs delingsplan

I denne gjennomgangen skal vi se hvordan Jerusalems status som egen internasjonal sone ble forsøkt gjennomført, og hva som forklarer at dette forsøket strandet. FNs delingsplan – resolusjon 181 fra 29. november 1947 – inneholder både en omfattende regulering av hellige steder¹⁴ og en egen regulering av byen Jerusalem.¹⁵ Dette innebærer også bestemmelser om at rettigheter knyttet til hellige steder ikke skal endres eller krenkes.

Vedtaket ble videreført i Generalforsamlingsresolusjon 194 fra 1948, som opprettet

Verken Israel eller Jordan var fra 1949 interesserte i å samarbeide med FN om å avgi deler av Jerusalem.

en United Nations Conciliation Commission for Palestine (UNCCP) som en erstatning for en FN-megler. Dette organet rapporterer fortsatt til Generalforsamlingen, men utøver ingen øvrige funksjoner. Mandatet for UNCCP omfattet opprinnelig å presentere til den fjerde Generalforsamlingen i 1949 «... its detailed proposals for a permanent international regime for the territory of Jerusalem ...»¹⁶

Rapporten som kom ble møtt med omfattende kritikk, blant annet fordi den delte inn byen i én jødisk og én palestinsk

“sone”, noe som reflekterte de faktiske realitetene høsten 1949, hvor byen var delt mellom Israel og Jordan.¹⁷ En forklarende rapport to og en halv måned etter fortalte at UNCCPs forslag hadde holdt seg til mandatet, nemlig at byen skulle være en egen territoriell enhet under effektiv kontroll fra FN.¹⁸ Til tross for kritikken valgte Generalforsamlingen samme høst å vedta en resolusjon som bekreftet den opprinnelige intensjonen om å gjøre Jerusalem til en internasjonal by.¹⁹ Det var først i 1950 at det ble vedtatt å avbryte prosessen gjennom å unnlate å videreføre den økonomiske tildelingen.²⁰ Dette skjedde etter at en rapport fra FNs tilsynsråd hadde påpekt at «...the implementation of the Statute would seem to be seriously compromised under present conditions».²¹

Verken Jordan eller Israel var fra 1949 av interesserte i å samarbeide med FN om å avgi de delene av Jerusalem som de begge effektivt kontrollerte. Mens Jordan satte seg imot enhver internasjonalisering av Jerusalem, kan det hevdes at Israel hadde en noe mer åpen holdning, men dette gjaldt ikke suverenitetsspørsmål, bare administrasjonen av hellige steder.²² Vi skal nå se på hvordan Jordan rent faktisk administrerte de hellige stedene – inklusive adgangen til dem – de årene de effektivt okkuperte Øst-Jerusalem.

Jordans okkupasjon 1949–1967

Hvordan ivaretok Jordan interessene og rettighetene for personer som tilhørte alle de tre religionene samtidig som de okkuperte Vestbredden, inklusive Øst-Jerusalem? Og: Hva er begrunnelsen for at Jordan fortsatt har ansvar for Haram al-Sharif? Jordan unnlot å følge opp bestemmelsen i Våpenstillstandsavtalen med Israel av 3. april

1949, som skulle sikre «... free access to the Holy Places and cultural institutions and use of the cemetery on the Mount of Olives ...».²³ Jødene ble fordrevet fra Gamlebyen i Jerusalem i 1948 og utestengt fra sine hellige steder på hele Vestbredden, inklusive Øst-Jerusalem.

Jordans rolle på Haram al-Sharif blir av Jordan begrunnet med en historisk tilsynsrolle overfor muslimske hellige steder. For å forstå dette må vi tilbake til hashemittenes fall i Hijaz i 1925, da de ble fordrevet av Saud-klanen.²⁴ Hashemittene mistet den religiøse funksjonen de hadde hatt tidligere da de utøvde en vokterfunksjon over Islams to helligste byer, Mekka og Medina, som begge lå i Hijaz. Med en etablering av kongemakt i Jordan vokste interessen for Jerusalem.

Ofte presenteres Jordans rolle i forhold til de hellige stedene som om kongedømmet hadde formelle funksjoner allerede under det britiske mandatet.²⁵ Den rollen Jordan faktisk hadde, var at det i 1922 ble gitt økonomisk støtte til renovasjon av moskeene i Jerusalem fra Kong Abdullah, som var oldefar til dagens kong Abdullah. Uttrykket “jurisdiksjon” blir benyttet av Jordan,²⁶ noe som gir territorielle konnotasjoner – selv om ansvaret reelt sett er begrenset til tilsyn (“custodianship”).

Jordan agerte i perioden 1949–67 som om Jerusalem var jordansk, og omtalte Jerusalem som “sin andre hovedstad”.²⁷ Også etter at Jordan anerkjente etablering av en palestinsk stat i 1988,²⁸ skjedde ingen vesentlige endringer i det jordanske tilsynet, selv om de palestinske selvstyremyndighetene fra 1994 forsøkte å bygge opp sin egen waqf-administrasjon. Dette innebar at det en periode var to muftier,²⁹ og de palestinske selvstyremyndighetene er senere blitt

involvert i den jordanske oppnevningen av muftien som leder Haram al-Sharif-waqfen.

Jordans holdning til Jerusalem kan hevdes å være delt mellom ønsket om å ikke å miste funksjonene Jordan i dag utøver over Haram al-Sharif, og på den andre siden den erklærte støtten til en palestinsk stat med full suverenitet over et territorium som følger grensene fra før 1967.³⁰ Dette innebærer i praksis at Jordan vanskelig kan fortsette å utøve tilsynsfunksjonene.

Israels okkupasjon 1967 til i dag

Hvordan har Israel ivaretatt interessene og rettighetene for personer som tilhører de tre religionene etter at Øst-Jerusalem ble erobret i seksdagerskrigen?

Noe av det første staten Israel foretok etter å ha tatt kontrollen over Øst-Jerusalem og Vestbredden i 1967 var å ødelegge hele al-Mughrabi-kvartalet som lå inntil klagemuren. Dette skjedde natten mellom 10. og 11. juni, altså tre dager etter at Gamlebyen var tatt og enhver motstand var slått ned. Innbyggerne – anslått å være 650 i alt – ble varslet to timer før ødeleggelsene startet. I tillegg til å utgjøre en krenkelse av menneskerettigheter og internasjonal humanitær rett, kan det hevdes at ødeleggelsene også stred mot status quo-avtalene, slik disse ble praktisert under det britiske mandatet, tydeliggjort i Cust-rapporten fra 1929.³¹ Abu Madyan-waqfen omfattet området foran Klagemuren, og ble ikke konsultert.

Absentee Property-loven ble vedtatt i 1950 med tilbakevirkende kraft ved at den bestemte at eiendom som var fraflyttet i 1948 skulle overdras til et tilsynsråd (“Custodianship Council”), som i praksis betydde israelske myndigheter. Kristne

eiendommer ble i prinsippet omfattet av loven, men ble ikke faktisk overdratt til staten Israel, med unntak av eiendommer tilhørende den anglikanske kirke. En rekke islamske waqfer ble imidlertid overdratt til tilsynsrådet uten noen rettslig eller annen type prosess.³² Samtidig er det viktig å understreke at Israel ikke har brakt de islamske waqfene som fortsatt eksisterer inn for det israelske rettssystemet, men overlatt til muslimske domstoler å håndtere deres "indre administrasjon".

Videre er det en rekke eksempler på israelske utgravinger nær Haram al-Sharif, som ofte resulterer i negative reaksjoner, også fra jordanske myndigheter. Etter ferdigstillingen av en tunnel langs Vestmuren og inn i det muslimske kvarteret,³³ er det gravingen i nærheten av Mughrabiporten inntill Klagemuren og Haram al-Sharif som har skapt størst bekymring. Her har både jordanske myndigheter og UNESCO reagert, men sistnevnte anerkjenner den arkeologiske betydningen av utgravningene.³⁴

Israel har tillatt Jordan å fortsette å utøve tilsyn med Haram al-Sharif. I fredsavtalen mellom Jordan og Israel fra 1994 heter det at Israel vil gi «... høy prioritet til den jordanske historiske rollen i disse helligdommene».³⁵ Denne formuleringen skapte svært negative reaksjoner blant palestinere, fordi dette ble forstått å bekrefte en ordning som kunne hindre palestinske myndigheter i å utøve suverenitet over de hellige stedene. Spesielt det faktum at denne fredsavtalen ble inngått i en periode da Israel nektet å ta Jerusalem inn i forhandlingene fram mot Oslo II, men insisterte på å utsette Jerusalem-spørsmålet til sluttstatusforhandlingene, gjorde palestinske ledere urolige.

I denne sammenheng er det også viktig å vise til at Shimon Peres i et brev sendt utenriksminister Holst 9. september 1994, sa at «...the Palestinian institutions of East Jerusalem [...] will be preserved». Senere ble dette hevdet å kun gjelde de "eksisterende" palestinske institusjonene,³⁶ noe som må forstås å åpne for at Haram al-Sharif, som formelt er under jordansk oppsyn kunne holdes utenfor. Dette kunne begrunnes i at Haram al-Sharif på daværende tidspunkt ikke var palestinsk.

I Oslo II-avtalen fra 1995 heter det at ansvaret for de hellige stedene på Vestbredden og Gaza skal overføres til palestinerne.³⁷ Verken palestinske eller israelske myndigheter har fulgt opp dette: Palestinske myndigheter har latt jødiske religiøse steder forfalle og israelske myndigheter begrenser bevegelsesfriheten for palestinere på en slik måte at de ikke har fri adgang til de hellige stedene sine .

Jerusalems suverenitet

Hva sier folkeretten og FN-resolusjonene om Jerusalems suverenitet? Det generelle prinsippet i folkeretten er at det er ulovlig å tilegne seg territorium erobret i krig, et prinsipp som gjentas i det andre preambulære avsnittet i Sikkerhetsrådets resolusjon 242 fra 1967. En tostatsløsning må følge FN-resolusjon 242 og 338 (den siste vedtatt i 1973) som begge ber Israel "trekke seg tilbake fra områdene okkupert i den nylige konflikten". Det er korrekt at den engelske ordlyden i 1967-resolusjonen sier "territories" i ubestemt form, mens den spanske og franske bruker bestemt form.³⁸ Denne resolusjonen kan likevel ikke forstås uten å kjenne til at sju av statene som stemte for, gav stemmeforklaringer om hvordan de forstod resolusjonen. For dem

innebar den en tilbaketrekning fra alle områder erobret i juni 1967, og blant disse sju var to av Sikkerhetsrådets faste medlemmer.³⁹ Det er derfor rimelig å hevde at disse statene forstår at resolusjon 242 krev- er tilbaketrekning fra alle områder okkup- ert i seksdagerskrigen. Folkerettslig sett er det derfor ingen tvil om hva som er okkup- ert territorium, selv om det – som anført av India i samtalen i Sikkerhetsrådet 22. november 1967 – ikke kan utelukkes at partene *kan* bli enige om gjensidige grensejusteringer.⁴⁰

Dette betyr at Gamlebyen tilhører det palestinske Øst-Jerusalem. En slik konklus- sjon har til nå ikke vært akseptabel for Israel. Særlig erfaringen under den jordanske okkupasjonen, hvor Øst-Jerusalem og rest- en av Vestbredden var avstengt fra Israel, har gitt kraft til prinsippet om en “udelelig hovedstad”. Det er likevel kontrollen over og adgangen til Klagemuren som Israel er mest bekymret over.⁴¹

Prinsipper for en rettferdig fred

Artikkelen har vist at Jerusalems har en sentral posisjon i de tre religionene, og at ingen stat i nyere tid har maktet å ivareta interessene og rettighetene for personer som tilhører samtlige tre religioner. Er det mulig å identifisere noen prinsipper som må legges til grunn for både Jerusalems suverenitet og forvaltningen av hellige steder? Selv om formuleringene under til- hører artikkelforfatteren, bygger de på uttalelser fra kirkelederne i Jerusalem⁴² og på de mer spesifikke forslagene til Michael Dumper.⁴³

Prinsippet om en åpen by for alle tro- ende må understrekes som det helt sentrale for Jerusalem.⁴⁴ Samtidig kan byen bli hovedstad for både staten Israel og en

palestinsk stat, basert på grensene fra før 4. juni 1967. Palestinerne må imidlertid gi noen innrømmelser. Erfaringene fra Jor- dans okkupasjon og manglende interna- sjonal forståelse av betydningen av Klage-

—
*Ingen stat har i nyere tid maktet å
ivareta interessene for samtlige tre
religioner i Jerusalem.*
—

muren for jødene, krever at slike inn- rømmelser gis. De såkalte Clinton-para- metrene, hvor Klagemuren og området foran Klagemuren er under israelsk suver- enitet, og Haram al-Sharif er under pales- tinsk suverenitet synes rimelige. En adgang fra Vest-Jerusalem til Klagemuren og til den jødiske gravlunden må også sik- res. Israelsk suverenitet må derfor omfatte en “adkomststripe” til Klagemuren, både innenfor (fra Zionporten) og utenfor bymuren. Denne adkomststripen må også forlenges utenfor bymuren slik at det er mulig å komme til gravlunden.

Suvereniteten over Haram al-Sharif er reelt sett avklart av Israels religiøse mynd- igheter. Ifølge det israelske sjefsrabbinatet kan en jøde ikke oppholde seg på det som for jøder (og mange kristne) omtales som tempelhøyden, siden man kan risikere å befinne seg der Det aller helligste i templet befant seg.⁴⁵ De jødene som krever både adgang til og kontroll over Haram al-Sharif operer med andre ord i strid med sine øverste religiøse autoriteter. Det er fremm- et et forslag av en palestinsk teolog om at tempelet kan bygges på plassen foran Klagemuren, gitt at dette er akseptabelt for jødiske ledere.⁴⁶

Administrasjonen av hellige steder kan også finne nye løsninger. Det er løfterikt at et Council of Religious Institutions of the Holy Land ble etablert i 2007.⁴⁷ Dette rådet vil på sikt kunne spille en rolle i administrering av hellige steder i Jerusalem, og bidra med råd til politiske myndigheter. Dette rådet kan ikke sies å representere alle religiøse aktører i konflikten, men er definitivt det mest representative interreligiøse organet – og representerer i det minste et lite håp om at religiøse ledere kan arbeide fredsfremmende.

• f •

- 1 Oliel, M.: «Property Rights and Ownership in the Old City of Jerusalem», University of Windsor: Jerusalem Old City Initiative, s. 9: [datert]; URL: <http://web2.uwindsor.ca/wsgcms/Projects/JerusalemInitiative/documents/oldcitypropertyrights.pdf>.
- 2 Se Benjamin av Tudela 1173 [1907]: Itinerary of Benjamin of Tudela, New York: Philipp Feldheim, s. 35, hvor det heter at det fantes 200 jøder "som bor under Davids-tårnet", men hvor note 78 diskuterer om de hebraiske ordene for "200" og "fire" kan ha blitt blandet sammen; URL: <http://www.gutenberg.org/files/14981/14981-8.txt>.
- 3 Det er fire orientalske kirker (koptisk, etiopisk, syrisk og armensk), en ortodoks (gresk), seks katolske (romersk, gresk, koptisk, syrisk, maronittisk og armensk), og to protestantiske (luthersk og episkopal). De minste kirkene er de syrisk-katolske og koptisk-katolske; ifølge Bernhard Sabella 2000: "Jerusalem: A Christian Perspective", i Jerusalem Religious Aspects (2. utgave), Jerusalem: Passia, finnes det til sammen 250 syriske og 250 koptiske kristne, fordelt på fire kirker, med de katolske kirkene som betydelig mindre; URL: <http://www.passia.org/meetings/rsunit/religasp-Christ.htm>.
- 4 Nusseibeh-familiens egen presentasjon sier at tilsynsrollen ble gitt allerede av kalif Omar, men at nøklene til Gravkirken først ble overlevert etter korsfarertiden. URL: <http://www.nusseibeh.org/history.htm>.
- 5 Royle, T.: «Crimea: The Great Crimean War 1854–56», New York: St Martin's Press, 2000, s. 15–19; Dumper, M.: «The Politics of Jerusalem since 1967», New York: Columbia University Press, 1997, s. 181.
- 6 Anglo-American Committee of Inquiry 1945: Survey of Palestine vol. 1, s. 148 [opptrykk utgitt av Institute for Palestine Studies, Washington, 1991].
- 7 Strickert, F.: «Rachel Weeping», Collegeville, Minn: Liturgical Press, s. 130. Cust, L.G.A. 1929: «The Status Quo of the Holy Places», 2007, s. 47; URL: <http://www.usahm.info/Dokumente/STATUSQUO.htm>, sier om eierskapet til nøklene til Rakels grav: «From local evidence it appears that the keys were obtained by the Jews from the last Moslem guardian, by name Osman Ibrahim al Atayat, some 80 years ago.»
- 8 Ibid.
- 9 Ibid, s. 1
- 10 Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1929, avsnitt 3; URL: [http://domino.un.org/unispal.nsf/bydatesupplement!OpenPage\(1929\)](http://domino.un.org/unispal.nsf/bydatesupplement!OpenPage(1929)).
- 11 Note 7, s. 44.
- 12 "Commission to determine the rights and claims of Moslems and Jews in connection with the Western or Wailing Wall at Jerusalem", levert i 1930, gjengitt i «Letter Dated 23 February 1968 from the Permanent Representative of Jordan Addressed to the Secretary-General», FN-dokument A/7057. S/8427; kapittel VI(3); URL: [http://domino.un.org/unispal.nsf/bydatesupplement!OpenPage\(1968\)](http://domino.un.org/unispal.nsf/bydatesupplement!OpenPage(1968)).
- 13 Artikkel 52 sier (utdrag): «Moslem Religious Courts shall have [...] exclusive jurisdiction in cases of [...] internal administration of a Wakf constituted for the benefit of Moslems»; URL: [http://domino.un.org/unispal.nsf/bydatesupplement!OpenPage\(1922\)](http://domino.un.org/unispal.nsf/bydatesupplement!OpenPage(1922)).
- 14 Part I, C, Chapter I: «Holy Places, Religious Buildings and Sites».
- 15 Part III: «City of Jerusalem».
- 16 A/Res/194 (III), avsnitt 7.
- 17 A/973 (01.09.1949) «Draft Instrument Establishing a Permanent International Regime for the Jerusalem Area», draft article 2.
- 18 A/973/Rev.1 (12.11.1949) «Statement by the United Nations Conciliation Commission for Palestine». Kritikken gikk blant annet ut på at Jerusalem ville bli "fullstendig separert" og ville bli et ikke-selvstyrt område (som reguleres i kapittel XI i FN-pakten).
- 19 A/RES/303 (IV) (09.12) artikkel 1 lyder: «To restate, therefore, its intention that Jerusalem should be placed under a permanent international regime, which should envisage appropriate guarantees for the protection of the Holy Places.»
- 20 A/RES/468 (v) (14.12.1950).
- 21 A/1286 (14.06.1950) «Question of an International Regime for the Jerusalem Area and Protection of the Holy Places: Special Report of the Trusteeship Council», avsnitt 13.
- 22 Ibid, avsnitt 7, hvor Israel hevder at de «... remained willing to accept the principle of direct United Nations responsibility for the Holy Places, to participate in discussions on the form and content of a Statute for the Holy Places.»
- 23 Artikkel VIII.2 (utdrag).

- 24 Butenschøn, N.: «Midt-Østen – Imperiefall, statsutvikling, kriger», Oslo: Universitetsforlaget, 2008, s. 143–44.
- 25 Som et eksempel, se Reuters «Feature-Jordan dynasty bolsters religious role in Jerusalem» 2006, hvor det heter: «The Hashemite ruling clan of Jordan has acted as custodian of the Muslim shrines of Jerusalem since the British mandate of Palestine in the early 20th century.» Jordan selv snakker om “historic rights”; se Jordan Times: «Jordan to reaffirm jurisdiction on Jerusalem’s holy sites» 2008; URL: <http://www.jordanembassy.org/new/newsarchive/2008/01132008002.htm>
- 26 Jordan Times, ibid.
- 27 Katz, K.: «Jordanian Jerusalem: Holy Places and National Spaces», Gainesville: University Press of Florida, 2005.
- 28 Denne anerkjennelsen skjedde gjennom Kong Husseins “address to the nation” 31.07.1988, ikke gjennom et vedtak i det jordanske parlamentet; URL: http://www.kinghussein.gov.jo/88_july31.html.
- 29 Breger, M.J. og T.A. Idinopulos: «Jerusalem’s Holy Places and the Peace Process», The Washington Institute for Near East Policy, Policy paper no 46 1998, s. 40–41.
- 30 For en nylig presisering, se Jordanian Times: “King pledges support for Palestinian state”, 2007; URL: http://www.jordanembassy.org/05_252_007_001.htm.
- 31 Se note 7.
- 32 Dumper, M.: «Islam and Israel: Muslim Religious Endowments and the Jewish State». Washington D.C.: Institute for Palestine Studies, 1994, s. 40. Dumper 1997, note 2, s. 168, skriver at flesteparten av de 1240 muslimske waqf-ene som fantes i 1967 lå i Gamlebyen.
- 33 Israeli Ministry of Foreign Affairs 1996: The Western Wall Tunnel – Update; URL: http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/1990_1999/1998/7/The%20Western%20Wall%20Tunnel%20-%20Update. For anklager både fra Awqaf-administrasjonen og fra israelske arkeologer om at tunnelen kunne ødelegge bygningsmasse, se Dumper, M. 1997, note 2, s. 203, note 141.
- 34 Jordan Times: «Jordan strongly condemns Jerusalem dig, gov’t protests». 2007; URL: http://www.jordanembassy.org/02_072_007_001.htm; UNESCO: «180 EX/5: Report by the Director-General on the Follow-Up to Decisions and Resolutions Adopted by the Executive Board and the General Conference at Their Previous Sessions», 2008, s. 15–16, hvor det heter i avsnitt 41 (utdrag): «All experts agreed that the structures of the Mughrabi ascent exposed after the completion of the archaeological excavations conducted by the Israel Antiquities Authority in 2007 constitute an important testimony to the history of Jerusalem that need to be preserved»; se også det nyeste UNESCO-vedtaket i UNESCO: «180 EX/Decisions: Decisions Adopted by the Executive Board at its 180th Session», 2008, s. 11, avsnitt 4, hvor det heter (utdrag): «... reiterates its concern as to the obstacles, practices and actions, unilateral or otherwise, affecting the preservation of the distinctive character of the Old City of Jerusalem.»
- 35 Artikkel IX:2 i fredsavtalen sier: «Israel respects the present special role of the Hashemite Kingdom of Jordan in Muslim Holy Shrines in Jerusalem. When negotiations on the permanent status will take place, Israel will give high priority to the Jordanian historic role in these shrines.»
- 36 AntiDefamation League 1997: «Towards Final Status: Jerusalem»; URL: http://www.adl.org/Israel/final_status/jerusalem_1.asp.
- 37 Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip, Annex III: Protocol Concerning Civil Affairs, artikkel 32.
- 38 Se mer i Butenschøn, note 24, s. 380–82.
- 39 Se standpunkter knyttet til S/Res/242 i dokument S/PV.1382; URL: <http://domino.un.org/unispal.nsf/90634f6f0dc8cd1b85256d0a00549202/9f5f09a80bb6878b0525672300565063!OpenDocument>, avsnitt 53 (India, Mali og Nigeria); 111 (Frankrike); 119 (Sovjetunionen); 127 (Brasil); og 139 (Bulgaria).
- 40 Ibid, avsnitt 53.
- 41 Dumper, M.: «The Politics of Sacred Space. The Old City of Jerusalem in the Middle East Conflict», Boulder, Col: Lynne Rienner Publishers. 2002, s. 139, som bruker uttrykket “en israelsk konsensus” om det jødiske kvarteret og Klagemuren.
- 42 Se Status of Jerusalem Statement from Jerusalem Church Leaders 2006; URL: <http://www.cmep.org/Alerts/2006Oct31.htm>.
- 43 Dumper, note 42, s. 167.
- 44 Forfatteren er enig med standpunktene uttrykt av Jordans daværende ambassador til USA, Muasher, i en tale i 2000: «... the rights of all three religions should be respected equally, above the sovereign considerations of any state. We believe a creative solution to the issue of Jerusalem can be reached, one that will keep the city undivided and open to all faiths, but also one that will have it serve as the capital of two states»; URL: <http://www.lawac.org/speech/pre%20sept%2004%20speeches/muasher.html>.
- 45 Cohen, Y.: «The political role of the Israeli Chief Rabbinate in the Temple Mount question» i «Jewish Political Studies Review». Årg. 11 1999, nr 1–2.
- 46 Ateek, N.: «A Palestinian Christian Cry for Reconciliation». New York: Orbis, 2008, s. 174.
- 47 For en oversikt over medlemmer og grunnlagserklæringen, se: <http://www.cmep.org/Statements/2007Nov7-HolyLandCouncil.htm>.